

werd ook in de eigen taal gegeven. Ook in andere vakken begon het Nederlands aan een voorzichtige opmars. In de officiële scholen ging dat wat gemakkelijker dan in de vrije, ook omdat het primaat van de klassieken daar te weinig ruimte bood. Interessant is verder, dat de lettergilden het spreken en schrijven in het Nederlands gingen bevorderen, zodat naast het spreken van Frans op school, buiten de schooltijden het Nederlands meer in zwang kwam. Taalwetten, waarvan die van 1883 de belangrijkste was, zorgden intussen ook voor de versterking van het Nederlands, terwijl lerarenopleidingen, aanvankelijk aan hogere normaalscholen, sinds 1890 aan de universiteiten docenten gingen opleiden, die in het Nederlands les konden geven. Het Nederlands als cultuurtaal zou het nu ook gaan winnen en een einde maken aan de spanning die er tot dan toe met de Vlaamse dialecten had bestaan. Rond de eeuwwisseling is er veel flamingantische energie gestopt in een verdere vernederlandsing van het middelbaar onderwijs. Nieuwe wetgeving in 1910 bracht vooruitgang, maar betekende nog lang niet de eindoverwinning voor het Nederlands. Het verdere verloop wordt echter in dit boek niet verhaald.

Wat uit het tweede deel van het boek wel duidelijk wordt, is dat het proces van vernederlandsing van het Limburgse middelbaar onderwijs niet volgens een vast stramen en gelijktijdig verliep. Vele interne en externe factoren speelden daarbij een rol. Er was verschil tussen de officiële en vrije scholen en op de plattelandsscholen en die in kleine steden, met name in een volledige Vlaamstalige omgeving, werd het Nederlands eerder toegepast dan in de grote steden en in gebieden rond de taalgrens.

Volgens Hanson streeden de Vlamingen een gerechtvaardigde strijd toen zij aan de franstalige dominantie in het Limburgse middelbaar onderwijs een einde wilden maken. Des te opvallender is het daarom, dat hij op de omslag een portret liet afdrukken van de francofiële Luikse bisschop Van Bommel, die bovendien in zijn boek niet de hoofdrol speelt. De vraag die zich opdringt is, of de schrijver wél voldoende recht gedaan heeft aan het bijzondere karakter van het middelbaar onderwijs in een groot deel van de doorhem behandelde periode. Was het niet zó, dat autoriteiten en ouders voor de, tenslotte voor een kleine en selecte groep kinderen bestemde middelbare scholen een zekere status wilden handhaven en hoorde daar dan niet, zoals ook in andere landen, een sterke positie van de internationale omgangstaal, het Frans bij? In Nederland heetten de middelbaar onderwijs-scholen tot een eind na het midden van de negentiende eeuw nog 'Franse' scholen. In Hansons boek komen ook de scholen in het Nederlandse Limburg van voor de scheiding van 1839 terloops aan de orde (Weert, Roermond, Venlo, Venray en Rolduc). Als hij de geschiedenis van deze scholen nog een tijdje had gevolgd dan had hij ontdekt, dat het Frans na 1839 daar nog lange tijd een overheersende positie zou innemen. Men kon dus verwachten, dat er bij de betrokkenen aan de overkant van de grens weinig neiging bestond om aan dit specifieke karakter al te veel te tomen en dat het in geval van het middelbaar onderwijs dus om meer gaat dan om de meer algemene Belgische problematiek van de tegenstelling tussen Frans en Nederlands.

P.Th.F.M. Boekholt

C. Jeurgens, *De Haarlemmermeer. Een studie in planning en beleid 1836-1858* (Dissertatie Leiden 1991 ; NEHA-series III, xvi; Amsterdam: NEHA, 1991, 326 blz., f60,-, ISBN 90 71617 46 7).

Zelden wordt de geschiedenis van de moderne waterstaat verblijd met een studie als dit Leidse proefschrift. Het behandelt een gigantisch waterstaatkundig werk — de droogmaking van het

Haarlemmermeer—op een manier waarop infrastructuur interessant wordt, namelijk met al zijn uitstraling naar de economische en financiële gevolgen, maar ook naar het menselijke wel en wee dat ermee is verbonden.

De auteur behandelt geen nieuw onderwerp: over deze droogmaking, die zo tot de verbeelding heeft gesproken en ook zoveel kritiek heeft ondervonden, is al eerder geschreven. Maar nog nooit vanuit het uitgangspunt dat dit werk hanteert en met zo'n uitgebreid archiefonderzoek. Het interessante aan dit boek is dat, zoals de ondertitel het al aangeeft, de auteur de droogmaking geheel beschouwt vanuit de planning van het project. Hij verzet zich daarbij tegen de these dat men in de negentiende eeuw geen of weinig benul had van planmatig opereren bij grote projecten. Het irriteert hierbij wel wat dat hij zich verliest in een voortdurende discussie met Van der Woud. Vooral omdat zijn boek dunkt me heel wat meer blijvende waarde heeft dan *Het Lege Land*, dat voornamelijk als verdienste heeft dat het zo iets taais als infrastructuur op evocatieve wijze voor een groot publiek beeldend heeft gemaakt en bovendien een discussie heeft losgemaakt over het gebruik van negentiende-eeuwse bronnen.

De auteur volgt de droogmaking van het Haarlemmermeer bijna op de voet: vanaf het eerste opperen door Willem I om dit eeuwenoude plan weer op te vatten (nu met de mogelijkheden van stoombemaling) tot en met verkoop van de poldergrond na het droogvallen van het meer, de creatie van de dorpen en de eerste landbouwresultaten. Dat alles gebeurt niet alleen minutieus maar ook zeer in den brede: alle aspecten die met het langdurige proces van meer dan twintig jaar te maken hebben, worden behandeld. Zo komt bijvoorbeeld aan bod de ingewikkelde financiering van de droogmaking; de rol van de steeds belangrijker geworden tuinbouw in dorpen als Sloten (in verband met het mooie hoofdstuk over de stormen van 1836 die aanleiding zouden zijn geweest voor de definitieve beslissing om dit grote project uit te voeren); het feit dat door een goed bespelen van *public relations* de commissie relatief goedkoop en zonder al te veel kostbare processen de gronden voor het graven van het Oegstgeester kanaal kon opkopen; natuurlijk het leven van de polderjongens; maar ook de armenzorg door de gemeenten rond het Haarlemmermeer, die in tijden van seizoenwerkeloosheid moesten opdraaien voor de bedeling van deze arbeiders. Dit alles wordt gedaan met schijnbaar moeiteloze excursies naar de periferie van deze onderwerpen, excursies die getuigen van een verwonderlijk grote belezenheid van deze jonge promovendus.

Naar mijn mening toont de auteur zijn these dat de droogmaking een zaak was van zorgvuldige planning overtuigend aan. Dat lijkt in tegenspraak met de constatering dat, terwijl er aanvankelijk één stoomgemaal was gepland om de goede waterstaat van Rijnland na de droogmaking te garanderen, dit er uiteindelijk vier werden. En zo is er wel meer dat anders liep juist in deze investeringen, waardoor de in 1838 geraamde kosten van 8 miljoen opliepen tot bijna 13 miljoen (waarvan echter ruim 4 miljoen echter betrof de om verschillende redenen in 1937 niet berekende rente). Het is dan ook duidelijk dat de droogmaking als project geen hoofdprijs zou winnen in een wedstrijd van plannen uitgevoerd volgens de SDM-methode. Maar het probleem is dan ook dat de critici met twintigste-eeuwse ogen en veel ogenschijnlijk gelijk achteraf kijken naar zaken die moesten worden uitgevoerd met een veel geringere organisatorische ontwikkeling. Een terugblik op dergelijke ondernemingen moet niet alleen rekening houden met geringere mogelijkheden op machinaal gebied maar ook met gebrekkiger communicatiemiddelen, die een grote invloed hebben op organisatie en dus op planning. Jeurgens laat zien hoe niet alleen in de loop van het proces zorgvuldig met veel soorten belangen rekening werd gehouden, maar ook hoe omstandigheden veranderden waarop de uitvoerders geen invloed konden hebben, doch die wel het project diepgaand beïnvloedden.

Een van de hoofdstukken bijvoorbeeld behandelt de belangrijkste consequentie van de droogmaking op lange termijn, die voor de waterstaat van Rijnland, een gebied dat zich uitstrekte van Amsterdam tot Den Haag. Het grote meer maakte 80% van Rijnlands boezem uit! Droogmaking betekende dus een aanzienlijke belasting van de uitwatering van dit gebied, die nog geheel geschiedde op natuurlijke wijze dus met behulp van eb en vloed. Het is dan ook geen wonder dat in de loop van het proces een waar titanengevecht ontbrandde tussen de commissie, die het rijk vertegenwoordigde, en het hoogheemraadschap. Terecht verwondert Jeurgens zich over het feit dat Rijnland de eerste plannen betrekkelijk placide over zich heen liet komen. Wel liet het zijn opzichter berekeningen maken over de wateroverlast en dus de miljoenen kubieke meters water die uitgemaalend zouden moeten worden na de droogmaking. Ook deze kwestie vormt een les voor lieden die luchtig andermans planning kritiseren. Wel kon de opzichter werken met de neerslagcijfers die eeuwenlang door Rijnland in Halfweg waren geregistreerd, maar er kwamen zoveel andere en moeilijker voorspelbare factoren kijken bij de effectieve uitwatering dat de Rijnlandse berekeningen aanvankelijk onwaarschijnlijk en overdreven leken. Later moest de commissie voor een groot deel de juistheid van die ingewikkelde berekeningen erkennen. Overigens ontbrandde de strijd tussen rijk en hoogheemraadschap pas goed, toen de ringvaart om het meer op een opening na was gesloten. Dat is eigenlijk alleen op het eerste gezicht merkwaardig en heeft weer veel te maken met een gebrek aan juridische instrumenten voor conflicten tussen overheden in de negentiende eeuw. De vraag dook op of de kwestie van de uitwatering een privaatrechtelijke Rijnlandse zaak was (zoals het hoogheemraadschap stelde) dan wel een publiekrechtelijke, een waarbij twee categorieën overheidshandelen in het geding waren. Dat zal nu een wat bizarre discussie lijken, maar het was dat zeker niet in een tijd waarin het publiekrechtelijke karakter van waterschappen nog niet was gedefinieerd. Thorbecke, als hoogleraar door het hoogheemraadschap om advies gevraagd, stelde het laatste en dat is niet verwonderlijk, omdat hij steeds het publiekrechtelijke karakter van de waterschappen heeft voorgestaan. Maar ook hij raadde bij zijn advies het hoogheemraadschap aan om zich niet in deze eigenlijk academische kwestie te verliezen en om hoe dan ook met het rijk tot een vergelijk te komen in plaats van kostbare en vruchteloze processen te gaan voeren. Rijnland heeft overigens bij de latere onderhandelingen over de voorwaarden waarop verder kon worden gegaan met de droogmaking zijn sterke positie als behartiger van de waterstaat (waarover de Kroon volgens de grondwet weliswaar het oppertoezicht had) alleen maar versterkt.

Rest nog een punt van kritiek: er kan niet genoeg worden benadrukt dat de verschijningsvorm van een inhoudelijk uitstekend werk ook goed moet zijn. Dit proefschrift vertoont alle kenmerken van haastwerk op het laatste moment. Niet alleen is de typografie weinig innemend, ook wordt het werk ontsierd door vele drukfouten. De overigens aangename stijl van de auteur was gebaat geweest bij een kritische redactionele stofkam onder andere voor een consequenter kommagebruik en tenslotte: elke vorm van indicering ontbreekt.

Ludy Giebels

H. van der Boon, *De polders van het Land van Vollenhove. Waterbeheersing en ontginning in een uitgeveend gebied 1848-1943* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1991; Publikaties van de IJsselakademie LXIX; Kampen: IJsselakademie, 1991, 207 blz., f29,95, ISBN 90 6697 056 1).

In een tijd van stijgende aandacht voor de discrepantie tussen doelstellingen en resultaten van grote plannen is het interessant te lezen wat dit betekent voor de bevolking. Het ging, zoals zo vaak, anders dan de planners voorzagen en de bevolking werd de dupe.